

הפחד והביטחון

פחד. אפילו שמע המילה מעורר בנו תחושת חוסר מנוחה. המילה 'פחד' נקשרת באופן ספונטני אצל רובנו לרגש שלילי, מאיים ולא נוח. "והעיקר לא לפחד כללי", לא? במהלך חייו, כולנו נפגשים עם רגשות של פחד. אם בתוכנו ואם אצל אחרים. באופן טבעי, אנחנו מבקשים להיפטר מהרגש הטורדני הזה, הפחד. אנו מרגישים כיצד הפחד מעורר בנו תחושות קשות, מונע מאיתנו לעשות דברים, גורם לנו לעשות דברים שלא בהכרח היינו רוצים לעשות ובאופן כללי מחליש אותנו. אבל האם באמת הפחד הוא בעיקרו רגש שלילי? האם המשימה שלנו ביחס לפחד היא פשוט לנסות להיפטר ממנו? מקובלנו, שהקב"ה לא ברא דבר לחינם – **"כל מה שבוא הקב"ה בעולמו, לא ברא דבר אחד לבטלה"**¹. ובוודאי לא ברא אף אחד מכוחות הנפש לחינם. לכל אחד מכוחות הנפש שלנו יש תפקיד חשוב בעבודת ה', ומסתבר שכך גם לפחד. מהו אם כן התפקיד החיובי של הפחד? כיצד הוא עשוי לתרום (ואולי אף להיות חיוני) לעבודת ה' שלנו, ולבריאותנו הנפשית ושלמותנו הרוחנית? ויחד עם זאת, מהו המענה של חכמינו ז"ל להתמודדות עמוקה ושורשית עם הפחדים השליליים?

"אשרי אדם מפחד תמיד"

בספר משלי אנו מוצאים פסוק שמתווה לנו כיוון משמעותי ביחס לפחד:

"אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה ליבו יפול ברעה" (משלי כ"ח, י"ד)

אני מודה, שברגע הראשון שקראתי את הפסוק, הוא היה לי קשה מאוד להבנה. אשרי אדם מפחד תמיד? חיים כאלה נשמעים לי במקרה הטוב כמו סיוט. האם להיות אדם "חרדתי" ו"מפחד תמיד" יכול להיות דבר טוב? בגמרא אנחנו מוצאים שתי התייחסויות שונות אל הפסוק ממשלי, ומתוך השילוב ביניהן נראה לאן מובילים אותנו חכמינו ביחס לרגש הפחד הרצוי והלא רצוי.

ההתייחסות הראשונה לפסוק ממשלי "אשרי אדם מפחד תמיד", נמצאת **במסכת ברכות פרק תשיעי דף ס' 2**: מסופר על תלמיד שהולך בשוק אחרי רבו, רבי ישמעאל בר' יוסי. פתאום, ראה רבי ישמעאל שתלמידו שהולך מאחוריו מפחד. אומר לו [הרב לתלמיד]: חוטא אתה! כמו שכתוב: "פחדו בציון חטאים". עונה לו התלמיד: כתוב, "אשרי אדם מפחד תמיד". אם כן, מה חטא יש בפחד שלי? עונה לו רבי ישמעאל: בפסוק הזה ("אשרי אדם מפחד תמיד"), הכוונה היא לדברי תורה ["הוא בדברי תורה כתיב"]. **מסביר רש"י על אותו מדרש**³: הכוונה לאדם שמפחד תמיד שמא יישכח ממנו תלמודו שלומד, ומתוך כך הוא שונה וחוזר על תלמודו תדיר, שלא יישכח ממנו. באופן פשוט, אנו מבינים מהגמרא שישנו פחד שקשור לחטא – **"חטאה את"** (כלומר - פחד שלילי, כזה שלא ראוי להימצא אצל אדם המבקש לעבוד את ה' בצורה שלמה); וישנו פחד חיובי, פחד שקשור ל**"דברי תורה"**. כפי שמסביר זאת רש"י, זהו פחד לאבד את תלמודו, ובגלל הפחד משכחת הלימוד - חוזר על תלמודו שוב ושוב.

ההתייחסות השנייה לפסוק ממשלי (אשרי אדם מפחד תמיד) נמצאת **במסכת גיטין דף נ"ה ע"ב**:

"אמר רב יוחנן מאי דכתיב: "אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה ליבו יפול ברעה"? על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים...."

¹ מסכת שבת דף עז ע"ב. ועיין בהרחבה עין איה שבת ב' עמ' 142.

² דוגמא נוספת: המדרש על דוד המלך והעכביש. אוצר מדרשים, חלק א', עמ' 47. במקור מ"אלפא ביתא דבן סירא".

³ ל"ג י"ד) פחדו בציון חטאים אמר ליה והכתיב (משלי כח יד) אשרי אדם מפחד תמיד אמר ליה ההוא בדברי תורה כתיב

³ דיבור המתחיל "בדברי תורה כתיב"

במסכת גיטין מסופרות אגדות החורבן – על קמצא ובר קמצא, על טור מלכא, חורבן ביתר ועוד. הפתיח שמביאה הגמרא לאגדות החורבן בשם רב יוחנן - הוא הפסוק "אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה ליבו ייפול ברעה". מדוע מבקש רב יוחנן לקשור דווקא את הפסוק הזה אל אגדות החורבן, ואפילו לפתוח איתו את הנושא של סיפורי החורבן? והאם יש קשר בין הגמרא בגיטין לגמרא בברכות, בהן מובא הפסוק מספר משלי?

את הקשר של החלק השני של הפסוק לאגדות החורבן - "מקשה ליבו יפול ברעה" - נראה שקל יותר להבין. בדבריו של רבי יוחנן יש תוכחה לאנשי ירושלים שהקשו ליבם ולא שבו בתשובה, ולכן "נפלו ברעה" ונעשו בחורבן ירושלים ובית המקדש. גם לגבי החלק הראשון של הפסוק - "אשרי אדם מפחד תמיד" - יכולה להיות הבנה פשטנית. בקריאה ראשונית אפשר להבין, כי רבי יוחנן מציין את הפסוק הזה כדי להסביר שהחורבן התרחש בגלל התנהגותם הפזיזה וחסרת הזהירות של היהודים באותה תקופה. ואכן, כאשר קוראים את אגדות החורבן על קמצא ובר קמצא, על טור מלכא ועל ביתר, אנחנו מרגישים כי אילו רק היו נמנעים מטעויות ומריבים קטנוניים - ייתכן והחורבן היה נמנע. אילו השליח היה זהיר ומזמין לסעודה את האדם הנכון; אילו היו מוחים אורחי הסעודה במארח שלא יסלק את בר קמצא; אילו היו מבינים אנשי טור מלכא וביתר שאין להתגרות ברומאים על עניינים זוטרים - ייתכן שכל הסבל הגדול היה נמנע.

ההבנה הזו, לגבי החלק הראשון של הפסוק, הייתה לי קשה מאוד. האם ניתן להעלות על הדעת, שרבי יוחנן רומז שהחורבן התרחש כי אנשים לא "פחדו" מספיק, כלומר לא היו זהירים וחששנים מספיק? ההסבר הזה עומד בסתירה לדברי חז"ל (בבלי יומא, דף ט"ו ע"ב), שבית המקדש חרב בגלל משבר רוחני עמוק מאוד של עם ישראל, ולא בגלל סיבה פשוטה כל כך כגון "חוסר זהירות" או חוסר פחד מספיק. נראה, שאולי דווקא הגמרא בברכות שבה מופיע הפסוק "אשרי אדם מפחד תמיד - ההוא בדברי תורה כתיב" יכולה לשפוך אור על הבנת הפסוק גם בהקשר הזה, כאן בגמרא בגיטין. פירוש המהר"ל על הסוגייה בגיטין בספרו "נצח ישראל"⁴ יאיר לנו בעז"ה הבנה חדשה ועמוקה מאוד על מהות הפחד.

החטא מוביל לפחד השלילי

תחילה מסביר המהר"ל את הפסוק "פחדו בציון חטאים" (איתו מוכיח רבי ישמעאל את תלמידו בגמרא בברכות): **"כי מה שאמר לה הוא גברא 'חטאה את' [מה שאמר לתלמידו - חוטא אתה], טעמא דמלתא [טעמו] שכל המפחד סימן שהוא בעל חטא ובעל חיסרון, ואינו שלם מפני החטא, ולכך הוא מפחד..."**⁵

מדברי המהר"ל עולה, שכוונת הפסוק "פחדו בציון חטאים" היא שהפחד הוא בעיקרו סימפטום לכך שהאדם נמצא במציאות של חטא ושל חיסרון פנימי. לא הפחד עצמו הוא החטא, אלא הפחד הוא הסימן עבור האדם לכך שהוא נמצא במציאות של חטא, כיוון שהחטא הוא זה שגורם לאדם לפחד במקום שאין סיבה אמיתית לפחד.

גם בשיר השירים רבה מובא הקשר בין חטא לפחד: **"תני עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה והפרייות מתפחדין ממנו, כיון שהחטא נותנין עליו אימה ויראה ומתפחד הוא מאחרים..."**⁶ (בהמשך המדרש שם מובאות דוגמאות רבות לדמויות מהתנ"ך שבעקבות חטא שחטאו - החלו לפחד).

מדוע אם כן כאשר אדם נמצא במציאות של "חטא" - מתעורר בו הפחד? מה הקשר בין חטא לפחד? ראשית, ראוי להדגיש במעין הערת סוגריים, שהמילה "חטאים" אין משמעותה דווקא פשעים או עבירות נקודתיות. בכמה מקומות מצינו, שהמילה "חטא" לא מתייחסת בהכרח למעשה שלילי מסויים שעשה האדם, אלא לכל מציאות של חיסרון רוחני, או אפילו מציאות שבה האדם לא מממש את מלוא הפוטנציאל הרוחני שלו, ו"מחטיא" את מטרנו.

⁴ נצח ישראל למהר"ל, תחילת פרק חמישי

⁵ נצח ישאל פרק חמישי, עמ' כב

⁶ שיר השירים רבה ג, ז, ה

לדוגמא: בדברי יעקב ללבן "טִרְפָּה, לֹא-הִבֵּאתִי אֵלַיךְ--אֲנִכִי אַחְטָנָה, מִיָּדִי תִבְקֶשְׁנָה; וְגִנְבְּתִי יוֹם, וְגִנְבְּתִי לַיְלָה"⁷ מפרש רש"י כי 'אחטנה' היא מלשון של חוסר. דבר חסר שאינו שלם, שלא מימש את מלוא הייעוד שלו.⁸ כלומר - כאשר אדם נמצא במציאות של חיסרון רוחני, של אי מימוש מלוא הפוטנציאל הרוחני שלו, של ריחוק ולו קל מהקב"ה - הרי הוא נמצא במציאות של "חטא", החטאת המטרה.

ועדיין, מה הקשר בין מציאות של חטא, גם אם מדובר במציאות של חיסרון רוחני, ובין הפחד??

היטיב לתאר זאת הרב קוק בספרו עין איה, בפירושו על סוגיית ה"תלמיד המפחד" ורבי ישמעאל שתיארנו במסכת ברכות: **"הפחד יבוא מפני מצב הנפש שאינו דומה ומתאים אל המציאות הכללית, כי כל דבר ועניין המתאים אל המציאות הכללית אין לפחד ממנו. על כן מי שאין בידו חטא ולא הפסיד יחוש אל המציאות הכללית לא יפחד כלל..."**⁹. אומר הרב קוק, שמציאות של חטא גורמת לאדם "להתנתק מהמציאות הכללית", וכאשר אדם מנותק מהמציאות הכללית הוא מפחד. לעומת זאת, כאשר אדם לא איבד את הקשר שלו למציאות הכללית - אזי הוא לא יפחד כלל.

מהי אותה "מציאות כללית" שכאשר האדם מתנתק ממנה הוא מפחד?

כדי להבין זאת, יש צורך להביא מקור נוסף מדברי הרב קוק: **"כִּל חֲטָא מְדַאֵיב אֶת הַלֵּב, מִפְּנֵי שֶׁהוּא סוֹתֵר אֶת הָאֲחָדוּת שֶׁבֵּין הָאִשִּׁיּוֹת הַפְּרָטִית עִם כָּל הַהוֹיָה כְּלָה, וּמִתְרַפָּא הוּא רַק עַל יְדֵי תְּשׁוּבָה, שְׂזוֹרֵחַ עָלָיו בְּה אֹר הַשְּׁפַע הָעֲלִיּוֹן שֶׁל הָאִיִּדְאִלִּיּוֹת אֲשֶׁר לַהוֹיָת הַמְּצִיאוֹת [=אלוקים], הַמְּקוֹר הָעֲלִיּוֹן שֶׁל הַמְּצִיאוֹת, שֶׁהוּא הַתְּכִלִּית וְהַמְּגַמָּה שֶׁל כָּל הַמְּצִיאוֹת], וּבְזֶה חוֹזֵרֵת הַהֲשׂוּיָה הַכְּלָלִית וְהַתְּאֵמָה לַהוֹיָה לְהוֹפִיעַ בְּתוֹכוֹ, וְשֶׁב וְרַפָּא לוֹ...."** [אורות התשובה ח, ג].

זוהי פסקה עמוקה מאוד, וננסה להסביר אותה מעט.

החטא גורם לאדם לניתוק מהאחדות האלוקית שבה נברא העולם.

העולם כולו, על כל רבדיו - הטבע, בעלי החיים, האדם, הנפש, הרגשות, התרבויות, הדתות, התנועות החברתיות והמגמות הרוחניות שקיימות בעולם - הכל חלק מדבר אחד גדול, חלק מהמגמה האלוקית שלשמה נברא העולם [או בלשון הרב קוק "השפע העליון של האידיאליות אשר להיות המציאות" - הרצון האלוקי, המגמה האלוקית של העולם, הסוד העמוק של המציאות שמאחורי הדברים שרואות עינינו].

כאשר האדם חוטא (מלשון החטאה), הוא מתנתק מהמגמה האלוקית, מהתכלית שלשמה נברא העולם - להיות עולם מואר באור ה', עולם שאין בו הסתר ואין בו מחיצות בין המציאות הגשמית לזו הרוחנית שמחיה אותו. כאשר האדם חוטא ומתרחק מרצון ה' - הוא הופך לתלוש ולמנותק מה'מציאות הכללית" האלוקית. כמו עלה שזה עתה נתלש מהעץ. הוא שוחה נגד הזרם האלוקי שמוביל את המציאות כולה אל הטוב.

כאשר האדם חוטא הוא לא מתנתק רק מהמציאות הכללית, שכולה משרתת ונאמנה לרצון הבורא, אלא חמור מכך - הוא מתנתק גם מעצמו. מעצמו במובן העמוק, הפנימי, הנשמתי.

הנשמה הטהורה, אותו חלק אידיאלי ועליון שנמצא בתוכנו, שואפת להידבק במקורה האלוקי ולהיות חלק מרצון ה'. כאשר האדם פועל בניגוד לרצון הנשמה ומתרחק ממקורו האלוקי - הרי שהוא בעצם מתנתק מעצמו במובן העמוק ביותר, מרצונו העמוק ביותר, להביא אור וטוב לעולם ולמציאות כולה.

⁷ בראשית לא לט

⁸ דברי רש"י: "קולע באבן אל השערה ולא יחטיא" (שופטים כ ז), "אני ובני שלמה חטאים" (מלכים א א כא) = חסרים, אנכי אחסרנה אם חסרה, חסרה לי שמידי תבקשנה"

⁹ עין איה ברכות ב, פרק ט', פיסקה קע"ד

תחושת הריחוק מהעולם ומעצמו מסבה לאדם כאב והרגשת אפסיות. בתוך תוכו חש האדם שהוא לא חי את חייו כפי שהיה ראוי לחיותם. שהוא לא מביא את מלוא הברכה והאורה שהיה יכול להביא לעולם, ואף חמור מכך - ממעט את האור וגורם לריחוק ולניתוק מהקב"ה שהוא מקור הטוב והברכה.

הרגשת הכאב הזו יכולה להתבטא ברגשות כמו דיכאון או עצבות, ריקנות, שעמום ועצבנות [רגשות שנפוצים מאוד בדורנו]. אפשר גם לעמעם ולטשטש את הרגשת הכאב הזו בדרכים שונות - פעילויות של בידור ופנאי, ציניות, זלזול בכל מה שהוא טוב ויפה, טביעה בעיסוק בענייני העולם הזה כגון פרנסה, משפחה, ילדים וכו'.

אבל הקול העמוק שבתוך האדם לא מרפה, ותובע ממנו לשוב ולהיות חלק מה"מציאות הכללית". חלק מהמציאות הגדולה יותר ממנו, מהמגמה האלוקית להביא אור וברכה לעולם על ידי חיבור בין עליונים לתחתונים. הקול הפנימי תובע מהאדם לשוב ולהיות מי שהוא באמת - במובן העוצמתי ביותר שיכול להיות.

רק התשובה - כלומר השיבה לקב"ה, תיקון החטא ועלייה רוחנית - יכולה להביא מזור אמיתי לכאב העמוק של האדם החוטא והמרוחק מהקב"ה.

אז מדוע אם כן, הניתוק מה"מציאות הכללית" גורם לאדם לפחד?

ממשיך הרב קוק בעין איה:

"רק החוטא, שנתק את נפשו מסדר המציאות הישר [האלוקי] ע"פ דרכיו המעוותים, הוא יפחד. ובכלל, לפי מושגי השכל הטהור אין מקום לפחד, ע"כ כל זמן שהאדם הולך בדרכי היושר הוא מתייחס אל השכל ודבק עימו, אינו מוכשר [נוטה] להיות מתפחד. אמנם בהעותו דרכו ויצא מדרך השכל אל אשר ישארו הדמיון, אז כבר יש מקום לפחד, כי בסדרי הדמיון ישנן הרבה בלהות נוראות..." (ברכות ב' קע"ד)

החוטא, אותו אדם שמנותק מהמקור האלוקי שמחיה אותו (ואפילו מדובר בניתוק קל, באי מימוש מלוא הפוטנציאל הרוחני-אלוקי של האדם, שגם זה חטא) נמצא במציאות דמיונית.

הוא לא רואה את העולם בצורה עמוקה ומדוייקת - כמו אדם שמסתובב ללא משקפיים, שרואה רק תמונה מטושטשת.

האדם שמנותק מהקב"ה ונמצא בירידה רוחנית, רואה לפניו בעיקר את "העולם הזה" – את המציאות הגשמית, את חוקי הטבע, הפסיכולוגיה, החברה וכו' ששולטים בעולם. הוא רואה את העולם כפי שנראה בעיני בשר, בלי המקור העליון שמחיה ומנהיג אותו. כאשר אדם חי רק את "העולם הזה", את המציאות הגשמית ללא מקורה האלוקי – אזי הוא יהיה מלא בפחדים ובחששות.

למה?

דוד המלך בתהילים אומר: **"אֲדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין, נִמְשָׁל בְּכַהֲמוֹת נְדָמוֹ"** (תהילים מט כא). מסבירים המפרשים¹⁰, שכאשר

אדם חוטא, הוא נדמה לבהמה. בהמה חיה את העולם הזה בלבד. אין לה עולם רוחני שמעבר למציאות הנראית לעין. ואכן,

אם נבחן את התנהגותה של כל בהמה או חיה, נראה שהיא אכן **"מפחדת תמיד"**. כל בעל חיים עומד על המשמר בכל רגע,

דרוך ומוכן לתוקף שעלול להגיח מעבר לפינה. עולם בעלי החיים הוא עולם רווי סכנות – לכל חיה, יש סכנה שאורבת לה.

גם החוטא שחי בניתוק מהעולם הרוחני דומה במידת מה לבהמה, במובן הזה שהוא חי את העולם הזה בלי עולם רוחני

עמוק יותר שמחיה אותו, וממילא גם הוא **"מפחד תמיד"**. עומד תמיד על המשמר להיות מוכן לסכנה האורבת.

ואכן, כולנו יודעים שהעולם הזה מלא בסכנות. תאונות דרכים, מחלות, אנשים רעים שמבקשים לפגוע בנו, ואפילו חברים

שעלולים לעשות לנו משהו לא טוב מאחורי הגב. מי שחי רק את "העולם הזה", באמת יש לו הרבה מאוד ממה לפחד.

אולם, האדם שמחובר אל המציאות הכללית האלוקית, זה שנמצא כל הזמן בעלייה רוחנית מתמדת ומבקש לשוב ולהתחבר

אל אלוקיו ואל נשמתו - נמצא בעולם שיש לו כללי משחק אחרים לגמרי.

בעולם שיש בו אלוקים, עולם שיש בו משהו הרבה יותר גדול מ"חוקי הטבע" הרגילים - יש השגחה. יש יד מנהיגה ומכוונת

שמובילה את המציאות הכללית ואת האדם הפרטי - **אל הטוב**.

¹⁰ עיין למשל מצודת דוד ד"ה "נמשל כבהמות נדמו".

זוהי "דרך השכל" במילותיו של הרב קוק. זוהי הדרך הרוחנית, העליונה והנשגבת שהאדם יכול להלך בה, ללא פחד. בעולם של "שכל", עולם של אמת, עולם של התבוננות עמוקה ומדוייקת במציאות - באמת אין ממה לפחד. העולם מונהג, מושגח, מנוהל היטב על ידי בורא עולם – "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית" (מהתפילה). אין זה אומר שלאדם שחי במציאות "שכלית", רוחנית, אין ממה לפחד. גם לו יכולים לקרות דברים קשים. ההבדל הוא בצורת ההסתכלות על המציאות, וממילא ביחס הפנימי של האדם למקרים ולמאורעות - הטובים יותר והטובים פחות - שעוברים עליו.

כך מתאר זאת הרב קוק בפירושו לפסוק **"ואני בחסדך בטחתי, יגל ליבי בישועתך"**¹¹:

"יסוד הבטחון, המעלה את האדם לתכונת קדושה עליונה, רוממות נפש וגדולת קדש, הוא לא אותו הציור, שהאדם יצייר בעצמו שהוא בטוח, שמה שהוא דורש ומבקש, וחושב שהוא דרוש לו, ימלא ד'. כי אפשר שמה שהוא חושב, שהוא הטוב, הוא ההפך מהאמת. אלא שהוא בטוח בחסד עליון, שברא את העולם ובנה אותו, וכוננו, ומשגיח עליו ברב חסד. ועל כן אין מקום לשום דאגה, לשום עצבון רוח, כי הלא יודעים אנו, שחסד אל נטוי על כל יצוריו, והננו נכנסים תחת כנפי חסדו בכל דגע..." (עולת ראייה חלק א', עמ' רכא/ד)

האמונה באלוקים נותנת לאדם את הביטחון, שמה שאלוקים עושה הוא הטוב, גם אם אני לא בהכרח מבין את זה כאן ועכשיו. זהו הביטחון בכך שהקב"ה מנהל את העולם בחסד וברחמים, גם אם לעיתים זה לא מובן לנו. "ביטחון בה'" לפי הפירוש הזה, אין הכוונה שהאדם בטוח שבהכרח מה שהוא רוצה יתממש ביום מן הימים. הקב"ה לא מבטיח לאף אחד שכל מה שהוא רוצה יקרה. אלא, ביטחון בה' הכוונה היא שהאדם מבין, שאלוקים מנהיג את העולם כולו ואותו בפרט, וכל מעשיו של אלוים מכוונים כדי להוציא מהעולם ומהאדם את מלוא הטוב הטמון בהם. אין האדם יודע אילו מקרים ואירועים הוא צריך לעבור, על מנת לממש את מלוא הפוטנציאל הטמון בו, ולהיות מאיר למציאות כולה. אכן, זה כרוך לעיתים גם בייסורים. אבל מובטחים אנו שגם מטרת הייסורים היא לגדל ולרומם את האדם, להוציא אותו מהמציאות הגשמית אל מציאות רוחנית עליונה ועמוקה יותר.¹²

נסכם אם כן, שעל פי הסברו המעמיק של הרב קוק, החטא גורם לפחד מכיוון שהאדם החוטא, המרוחק מהקב"ה, חי במציאות שקרובה יותר אל העולם הזה, הגשמי, הכנוע לחוקי הטבע וחוקי התרבות והחברה; מאשר אל העולם הרוחני-אלוקי, המשוחרר מכל שעבוד. היות שכך, הוא מוטל אין אונים מול מציאות קשה, אכזרית ומאיימת שעלולה להתרגש עליו בכל רגע, מציאות עליה אין לו שום שליטה. אותו אדם חי את ה"מציאות הפרטית", כלוא בתוך עולמו הקטן - כעלה נושר, וממילא חי בפחד מתמיד מהסכנה שתמיד עלולה להתרגש עליו.

לעומת זאת, אותו אחד שאיננו 'חוטא', אינו מחטיא את מטרתו ומחובר ל"מציאות הכללית", החלק הרוחני והעליון של החיים (וכמובן אין הכוונה שאנחנו צריכים להיות מושלמים ונקיים מכל רבב, אלא להיות שואפים תמיד אל הטוב, אל המדרגה הרוחנית הבאה אותה אנחנו נדרשים להשיג) - הוא חי בעולם שיש בו השגחה, שיש בו סדר, שיש בו אלוים טוב ומיטיב שמנהיג את בריותיו בחסד וברחמים. זהו האדם שחי את העולם השכלי-רוחני, וממילא חי בביטחון פנימי בהשגחה ובחסד ה'. שני אנשים שחיים לכאורה באותו העולם - אבל בעצם חיים במציאות שונה לחלוטין מבחינה פנימית.

הפחד החיובי והפחד החיוני

נחזור אם כן לדברי המהר"ל. הבנו לעת עתה מהו הפחד השלילי, הפחד הבדיעבדי - ממנו על לאדם להתנתק. זהו הפחד של **"פחדו בציון חטאים"**, פחד שהוא סימפטום של עולם רוחני-פנימי לא אידיאלי ולא מזוכך. אולם, מלשון הפסוקים משמע כי הפחד הוא לא רק שלילי, אלא יש בו גם פן חיובי - **"אשרי אדם מפחד תמיד"**.

מהו אם כן אותו פחד חיובי?

ממשיך המהר"ל ביצח ישראל:

¹¹ תהילים י"ג, ו'

¹² על כך בהרחבה עין איה שבת חלק א, פרק א, מ"ג. וגם: עולת ראייה חלק א', ד"ה "זה עני קרא זה" שמע ומכל צרותיו הושיעו".

"ופריך התם מקרא ד'אשרי אדם מפחד תמיד', ומוקי ליה בדברי תורה [רבי ישמעאל פורך את טענת התלמיד, ומעמיד את הפסוק "אשרי אדם מפחד תמיד" על דברי תורה]. כי התורה שבאדם אי אפשר לקנות אותה בשלימות, לפי שדברי תורה עומדים ומוכנים להשתכח. בעבור שאין האדם, שהוא בעל גוף, קונה החכמה שהיא שכלית [רוחנית], שהיא הפך הגוף, עד שיהיה לו קניין גמור, ודבר זה ידוע. וכמו שאמרו במסכת חגיגה (טו א) שדברי תורה קשים לקנות, וקלים להשתכח. לכך מוקמינן להא [מעמידים את הפסוק] דכתיב 'אשרי אדם מפחד תמיד' בדברי תורה, שאין לאדם בתורה קניין בשלימות, ודבר זה ראוי לו לפחד..." (נצח ישראל, פרק ה' עמ' כ"ב)

מדברי המהר"ל אנו לומדים, כי הפחד אינו רק תוצאה של מצב מסובך ודיעבדי - אלא יש לו צד בו הוא אידיאלי ולכתחילי. כיצד?

את התורה, לעולם לא יוכל האדם לקנות בשלמות. הקב"ה ברא את העולם כך, שתמיד האדם יעמוד בחיסרון ביחס לעולם הרוחני. עצם העובדה שאנו יצירי בשר, בני אנוש, הופכת אותנו לחסרים ולא מושלמים: **"כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"** (קהלת ז' כ'). החיסרון המובנה שבאדם גורם לו לנטייה טבעית "לשכוח את דברי התורה" - להתרחק מהעולם הרוחני ולרדת למציאות נמוכה יותר, אנושית יותר וגשמית יותר.

מצד אחד, הנטייה הטבעית הזו מחייבת אותנו לעמוד כל העת על המשמר, שלא ליפול מהמדרגה הרוחנית שרכשנו בעמל. מצד שני, חוסר השלמות המובנית שבנו - היא היא זו שמדרבנת ומעודדת אותנו להמשיך להתקדם. תחושת החיסרון התמידית גורמת לאדם להבין שאי אפשר להיות במצב "סטאטי" מבחינה רוחנית. לעולם לא יוכל האדם להגיד: "זהו! אני את עולמי הרוחני סיימתי לבנות". הקומות הרוחניות שבנה האדם בעמל, יעזבו אותו ברגע שהוא יפסיק מלהתקדם, להמשיך לבנות ולחזק את עולמו הפנימי, את הקשר שלו לאלוקים וללימוד התורה.

כך הופך החיסרון לחיובי: שהרי בעולם הרוח, המפגש עם הקומה הרוחנית החדשה החורגת ממה שכבר "מוכר וידוע" הוא רצוי ולכתחילאי - **"תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר 'לכו מחיל אל חיל יראה אל אלוקים בציון' (תהילים פד ח) (ברכות סד א).** מה שמאפשר לנו את המפגש עם הקומה הרוחנית החדשה - זו ההתערערות של המדרגה הקודמת, זו אותה תחושת חיסרון וחוסר שלמות. ובשלב הביניים בין המדרגה הרוחנית הקודמת לזו החדשה - ישנה סכנה של נפילה. אם האדם יהיה בבחינת **"מפחד תמיד"** - בדברי תורה כתיב, עומד על המשמר ולא מוכן ל"וותר" על עולמו הרוחני, אזי הוא יעשה הכל כדי להמשיך לעלות למדרגה הבאה - ולא חלילה ליפול.

הפחד הזה הוא פחד חיובי מאוד, ואפילו חיוני. הוא זה ששומר על גחלת החיים הפנימית של האדם - להמשיך להתקדם, להמשיך לבנות את עצמו מבחינה פנימית, להמשיך ללמוד תורה, להמשיך להעמיק את הקשר עם אלוקים ועם עולם הרוח. לעולם לא לשקוע בזחיות או בתחושת מיצוי ביחס ללימוד התורה ולעולם הקודש - מה שיובייל בהכרח לריחוק ולנפילה. כאשר האדם יודע שהוא עלול ליפול מבחינה רוחנית, וזה באמת "מפחיד" אותו, הוא יעשה הכל כדי שזה לא יקרה. אין מדובר בפחד שמתבטא בחרדה שלילית. זהו פחד מועיל, שמדרבן את האדם להתקדמות רוחנית ולהתעלות פנימית. זהו **"אשרי אדם מפחד תמיד"**: אותו אדם שחושש תמיד מריחוק מהקודש ומשכחת התורה שקנה בעמל - היות וזו הנטייה הטבעית שלנו כבני אנוש. אותו אדם שיוודע שברגע שיפסיק להשקיע בבניית עולמו הפנימי - ייפול מבחינה רוחנית, יתרחק מהקב"ה ויפסיק לשמוע את הקול העדין של נשמתו האלוקית, שיטבע במרוצת החיים.

מה הקשר אם כן, על פי המהר"ל, בין הפירוש של "אשרי אדם מפחד תמיד" - ההוא בדברי תורה כתיב" ממסכת ברכות, ובין דברי רבי יוחנן שפותחים את אגדות החורבן במסכת גיטין?

"כלל הדבר, דמיייתי ראיה [מביא ראיה] שיש לפחוד מחטא הדור מדכתיב 'אשרי אדם מפחד תמיד', דמייירי בדברי תורה שראוי לו לפחד, והכי נמי בשביל חטא הדור יש לו לפחד" (נצח ישראל פרק ה' כב)

לפי המהר"ל, רבי יוחנן בגמרא בגיטין מביא ראיה מפירוש הפסוק 'אשרי אדם מפחד תמיד' שמופיע במסכת ברכות - כיצד היה על בני אותו דור, דור החורבן, להתייחס אל המאורעות הקשים שקרו באותה תקופה. מהפחד המיוחס לדברי התורה למדנו, שישנו פחד חיובי - פחד שנובע מתחושת חוסר היציבות של האדם ביחס לעולמו הרוחני, ולבסוף מביא את האדם למצב חדש ומעולה יותר.

רומז לנו רב יוחנן, שגם בני אותו דור היו צריכים לפחד פחד כזה. לא פחד שלילי כמו שתיארנו, פחד של "מה יהיה" או "מה נעשה אם יקרה כך וכך..." אלא "פחד רוחני", פחד שמציב כלפי המציאות סימן שאלה גדול מאוד, שאומר לאדם: התבונן על העולם סביבך שנעשה כה רעוע, ושאל את עצמך – מה חלקך בדבר?! הפגעים החיצוניים הם רק שיקוף לריקבון הפנימי שמצוי בו הדור. על כך מספרות לנו אגדות החורבן - על הלכי הרוח ההרסניים, שהם אלו שהובילו לחורבן. הפסוק "אשרי אדם מפחד תמיד" תובע להתחקות אחרי השורש היסודי והחיסרון העמוק, שמהם נפעלת גם המציאות המעשית-חיצונית. הוא תובע מהאדם להבין שהמציאות לא פועלת על פי חוקים ידועים מראש ומוחלטים, אלא מושפעת מאוד מהלכי הרוח הפנימיים, מהתפיסות ומהמעשים, של בני אותו דור. זהו אותו "פחד" – הבנה שהמציאות איננה כה יציבה, אלא מושפעת בצורה קריטית מהעולם הרוחני-פנימי של עם ישראל. הקריאה של רבי יוחנן היא להתבונן בסיפורי החורבן מנקודת המבט של "אשרי אדם מפחד תמיד" - אותו אדם שמתבונן תמיד על המציאות שסביבו דרך מבט עמוק ופנימי, מבט שבוחן מה המסר הרוחני שמסתתר מאחורי הדברים. פחד זה הוא **חיוני והכרחי**. פחד של בירור, של העמקה ושל שינוי יסודי.

סיכום

ראינו שהמשותף בכל הפחדים כולם הוא **החיסרון** ממנו הם נובעים. כל פחד נובע מחיסרון כלשהוא. **המדרגה הראשונה, הנמוכה ביותר של הפחד – הוא הפחד השלילי**. הפחד השלילי נובע מהחטא, מהריחוק מהקב"ה. מהחטאה של האדם את מטרותו האמיתית בעולמו. או אז האדם חי במציאות מלאה בחרדות ופחדים לא אמיתיים, מציאות שאין בה ביטחון בה' ושקט פנימי ("חטאה את" - "פחדו בציון חטאים")

המדרגה השנייה היא המדרגה של הפחד החיוני. זהו פחד שמעורר את האדם להתבונן על המציאות שסביבו ולהבין שהדברים קורים בגלל סיבה עמוקה יותר, רוחנית. כאשר מופיע חיסרון במציאות – יש להתבונן לעומקם של דברים ולהבין מה הכישלון הרוחני שקיים כאן. זהו הפחד שהיה על אנשי דור החורבן לפחד ("אשרי אדם מפחד תמיד – על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים...").

המדרגה האחרונה היא מדרגת הפחד האידיאלי. הפחד החיובי נובע מהחיסרון המובנה שלנו כבני אנוש - שתמיד עלולים ליפול למציאות גשמית וחומרית, אך גם עשויים לעלות מעלה מעלה למדרגות רוחניות אינסופיות. זאת בתנאי שתמיד נרגיש את החיסרון המהותי-עקרוני שלנו, נחשוש מנפילה ומריחוק ונשאף להתקדם הלאה ולעולם לא לקפוא על השמרים. פחד זה חיוני לשמירה על עולמנו הרוחני-פנימי חי, תוסס, ומתפתח - מעצם הידיעה שעלולים אנו לנפילה תמיד. שנזכה בעז"ה לתקן את הפחד, ולהעלות אותו לבחינת "אשרי אדם מפחד תמיד".